

ἀρχαὶ πολέμιαί τέως κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἔδωκαν τὴν χεῖρα, στοιχεῖα ἤδη συνδιαλλαγῆς καὶ προόδου, παρέχοντα ἀμοιβαίως τὴν ὥθησιν εἰς τὴν κίνησιν καὶ τὴν δεξιὴν τῆς ἀνθρωπότητος· τὸ θετικὸν δίκαιον, διὰ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ φυσικοῦ, κατέστη ἀληθῶς ἀνθρώπινον· ὑπὸ τὰς ἀρχὰς δὲ ταύτας συντάσσονται καὶ ἀνακηρύσσονται οἱ κώδικες τῶν νεωτέρων κοινωνιῶν· βαθὺ, ζεῖδωρον κοσμοπολιτικὸν πνεῦμα διαπνέει τὰς διεθνεῖς σχέσεις, καὶ ὅ,τι ἄλλοτε οὐτοπία ἐθεωρεῖτο, λαμβάνει σήμερον ἀληθῆ ὑπόστασιν καὶ πραγματικότητα· ἡ δὲ πολιτεία, δι' ἧς ἐκπροσωπεῖται ἐν τῇ ἐξωτερικωτέρᾳ αὐτοῦ ἐννοίᾳ τὸ δίκαιον, δὲν εἶνε πλέον ὁ ἀνθρωποβόρος ἐκεῖνος Μολόχ τῆς παρχδόσεως, πρὸ τοῦ ὁποίου γονυπετεῖ, ἀποκαρτεροῦσα χωρὶς ψυχὴν καὶ συνείδησιν πᾶσα ἀνθρωπίνη ζωὴ καὶ ἀτομικότης, ἀλλ' ὄντως, ἵνα μεταχειρισθῶ τὴν ἐκφρασιν τοῦ Ἑγέλου, ὁσημέραι καθίσταται τὸ ἄκρον ἄωτον τῆς ἀνθρωπίνης ἠθικότητος.

Μετὰ τὰ εἰρημένα, κατὰδηλον ὅποια ἡ σημασία καὶ ἡ σπουδαιότης τοῦ δικαίου, καὶ ἡ πλήρης αὐτοῦ κατανόησις καὶ ὡς ιδέας καὶ ὡς ἐπιστήμης. Ἡ σπουδαιότης πάσης ιδέας ἢ ἐπιστήμης καταλογίζεται ἐκ τῆς μικρᾶς ἢ μεγάλης ὠφελείας, ἣν παρέχει, ἐκ τοῦ σκοποῦ, ὃν διώκει, καὶ ἐκ τοῦ ἀντικειμένου, ὃ πραγματεύεται. Ἡ ἐπιστήμη δὲν εἶνε ἀφηρημένη φαντασμαγορὶς σχολαίων πνευμάτων, ματαίων ιδεολόγων, ἀσκοπῶς μετεωρολεσχούντων, οὔτε εἶνε τοιαύτη μόνον πᾶν τὸ θετικῆς ὠφελείας πρόξενον. Ἐν μέσῳ τῆς ζωῆς καὶ τῆς κινήσεως τοῦ αἰῶνος, καθ' ἣν τὸ πνεῦμα πρωταγωνιστεῖ, ἡ ἀληθῆς ἐπιστήμη, ἀνταξία καθισταμένη τοῦ σκοποῦ καὶ τῆς ἀποστολῆς αὐτῆς, λαμβάνει ἄμεσον καὶ ἐνεργὸν μέρος, ζωηρὰν ἐξασκοῦσα ἐπίδρασιν ἐν τῇ ἱστοριοδρομίᾳ τοῦ πνεύματος, διότι πᾶσα ἐπιστήμη, καθ' ὅσον σχετίζεται πρὸς τὰ ὕψιστα τοῦ κοινωνικοῦ βίου συμφέροντα, κατὰ τοσοῦτον εἶνε σπουδαιότερα, μᾶλλον δ' ἐνδιαφέρουσα ἢ περὶ αὐτῆς ἔρευνα καὶ μελέτη.

* *
*

Τὸ Φυσικὸν δίκαιον ἀντικείμενον ἔχει τὴν ἔρευναν καὶ μελέτην τῶν ἠθικῶν ἐκείνων νόμων, τῶν συνδεόντων τὸν κοινωνικὸν διάκοσμον, οἵτινες εἶνε οἱ ὅροι τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως τῆς ἀνθρωπότητος· ὁ λέγων δίκαιον, ἐννοεῖ ζωὴν, κίνησιν, ἀρμονίαν· ἀλλὰ τὸ δίκαιον τοῦτο δέον νὰ ζητηθῇ οὐχὶ ἐν φανταστικῇ τινί, ἔξω τῆς κοινωνικῆς τοῦ ἀνθρώπου καταστάσεως, εἰκόνι, καθὰ ὠνειροπόλησαν πολιτειολόγοι τινές, ἀρχαῖοι καὶ νεώτεροι, (Πλάτων, Μῶρος, Ρουσσώ), ἀλλ' ἐν πραγματικῇ καὶ ὑφισταμένῃ κοινωνίᾳ ἀνθρώπων· ἐντεῦθεν ἡ ἐπιστήμη δέον νὰ μελετᾷ τὸ δίκαιον, οἷον ἐν τῇ πραγματικῇ αὐτοῦ φύσει ἐμφανίζεται καὶ ἀναπτύσσεται ἐν τῇ κοινωνίᾳ, οὐχὶ δὲ οἷον παρίσταται ἐν τῇ φυσικῇ τοῦ ἀνθρώπου καταστάσει, πρὶν ἢ δῆθεν οὗτος εἰσέλθῃ εἰς κοινωνικὸν βίον, ὡς ἐπρέσβευεν ἡ ἀρχαιοτέρα τοῦ δικαίου σχολή, δημιουργ-

γήσασα αὐθαίρετον περὶ αὐτοῦ θεωρίαν, ἐν τῇ σκέψει μᾶλλον τοῦ θεωρητικοῦ ὑφισταμένην, ἢ ἐν πραγματικῇ καταστάσει.

Ἰπῆρξεν ἐποχὴ, οὐχὶ μακρὰν ἡμῶν κειμένη, καθ' ἣν ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν ἐσφαλμένων περὶ κοινωνίας καὶ ἱστορίας ὑποθέσεων, οἱ πλεῖστοι τῶν φιλοσόφων καὶ κοινωνιολόγων ἐπίστευον εἰς τινὰ πρὸ τῆς ἱστορίας ὑφισταμένην τοῦ ἀνθρώπου κατάστασιν, πρὶν ἢ οὗτος εἰς ὀριστικὸν κοινωνικὸν βίον εἰσέλθῃ· ἦτο ἡ βλαβερὰ τοῦ Κρόνου, πόρρω κειμένη ἐποχὴ, διακορυφηθεῖσα πολυλῆκεις διὰ ποιητικῶν χρωματισμῶν καὶ εἰκόνων· ἀναμνήσεις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀπαντῶμεν ἐν ταῖς παρχδόσεσι πάντων τῶν λαῶν, αἵτινες ἀπὸ τῆς ποιήσεως κατήλθον καὶ εἰς τὴν πραγματικότητα, οὐχὶ ἅπαξ υἰοθετηθεῖσαι ὑπὸ τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἱστορίας, ἀπὸ τοῦ Πλάτωνος μέχρι τοῦ φιλοσόφου τῆς Κοινωνικῆς Συνθήκης. Ὁ Πλάτων φρονεῖ ὅτι, πρὸ τῆς εἰς κοινωνικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου μεταβάσεως, θειότερα τις κατάστασις διεῖπε τὸ ἀνθρώπινον γένος, ὅπως «θεὸς ἔνευε τοῖς ἀνθρώποις αὐτῶς ἐπιστατῶν, καθ' ἕνα περ νῦν ἄνθρωποι, ζῶον δὲ ἕτερον θειότερον, ἄλλα γένη αὐτῶν φυλότερα νομεύουσι»· ἐκείνου πολιτείαί τε οὐκ ἦσαν οὐδὲ κτήσεις γυναικῶν καὶ παίδων.¹ Ταῦτα, συμφωνοῦντα ἄλλως τε πρὸς τὰς περὶ παρχδεΐου χριστιανικὰς παρχδόσεις, ἔσχον ζωηρότερην κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον ἀπήχησιν παρὰ τισι τῶν ἀρχαιοτέρων πολιτειολόγων, παρχδεχθεῖσι προϊστορικὴν τινὰ καὶ προκοινωνικὴν τοῦ ἀνθρώπου κατάστασιν, πρὸ τοῦ ὀριστικοῦ σχηματισμοῦ τῆς κοινωνίας. Συγγραφεῖς διαφόρων ἀπόψεων συναντῶνται ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον· οὕτως οἱ Ἰησουῖται *Bellarmin* καὶ *Marianna* δίδουσι τὴν χεῖρα εἰς τοὺς Ἀγγλοὺς ἐμπειρικοὺς, τὸν *Hobbes* καὶ τὸν *Locke*· ἅπαντες οὗτοι παρχδεχόμενοι προκοινωνικὴν τοῦ ἀνθρώπου γένους κατάστασιν, καταλήγουσιν εἰς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ κοινωνία ἐσχηματίσθη οὐχὶ ἀπὸ τῆς οἰκογενείας, ἀλλὰ διὰ τινος ἐκουσίας μεταξὺ τῶν ἀποτελούντων αὐτὴν μελῶν συμβάσεως· ἡ θεωρία αὕτη, ἥτις ἐπεκράτει κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον κατὰ τὸν δέκατον ἑξήδωμον καὶ ὀγδὸν αἰῶνα, εἵμαρτο καὶ τύχη εὐρυτέρου κύρους καὶ διαδόσεως διὰ τῆς Κοινωνικῆς Συνθήκης τοῦ ἐκ Γενεύης φιλοσόφου. *L'homme sauvage*, ὁ ἐκτὸς τῆς κοινωνίας ἄνθρωπος, εἶνε τὸ φιλοσοφικὸν τοῦ Ρουσσώ πλῆγμα καὶ ἰδεώδες· ὁ ἄγριος καὶ ὁ πολιτισμένος ἄνθρωπος διαφέρουσιν ἀλλήλων ἐξίσου κατὰ τὰ ἐνδύμυχα τῆς καρδίας καὶ κατὰ τὰς κλίσεις, ὥστε πᾶν τὸ ἀποτελοῦν τὴν ὑπερτάτην τοῦ πρώτου εὐδαιμονίαν ἐξαναγκάζει τὸν ἕτερον εἰς ἀπελπισίαν· τέλειος ἄνθρωπος εἶνε ὁ ζῶν φυσικὸν βίον, ἐνῶ ὁ ἐν τῇ κοινωνίᾳ ζῶν, ὁ σκεπτόμενος εἶνε ὁ διεσθαρμένος.²

Ἡ θεωρία αὕτη, ἥτις διατυποῦται ἐν τῇ ἀκροτάτῃ αὐτῇ ὑπερβολῇ ἀλλὰ καὶ τῇ λαμπρᾷ διαλεκτικῇ παρὰ τῷ γενεσιῳ φιλοσόφῳ, εἶνε ἡ ἀρχαῖα

¹ Πολιτικός, 444—447.

² Discours sur l'origine de l'inégalité parmi les hommes.

περί τοῦ φυσικοῦ δικαίου θεωρία τοῦ δεκάτου ἐβδόμου καὶ ὀγδόου αἰῶνος, ἅμα τοῦτο ἀνυψωθέν διὰ τοῦ Γροτίου εἰς ἰδιαιτέραν ἐπιστήμην, ἤρξατο σπουδαίως ἐπιδρῶν ἐπὶ τῆς σπουδῆς τοῦ δικαίου ἐν Εὐρώπῃ. Ὁ Γρότιος ἀποκαλεῖ αὐτὸ «*Jus naturale, dictatum rectae rationis*»¹, κατισχύει δὲ ὁ τίτλος οὗτος μετ' ὀλίγον καθ' ὁλοκληρίαν ἐν τῇ ἐπιστήμῃ,² ἐκφράζων τὸ ἀπόλυτον δίκαιον, δι' ἅπαντας ἐξίσου τοὺς ἀνθρώπους τὸ αὐτὸ κεκτημένον κῦρος, ὑπέρτερον τόπου καὶ χρόνου, ὀφείλον δὲ νὰ διέπῃ ἀπολύτως τὰς σχέσεις τῶν λαῶν πρὸς ἀλλήλους. Οἱ πλεῖστοι τῶν φιλοσόφων καὶ δημοσιολόγων ἀποδέχονται τὴν φυσικὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὰς *Statu naturalis*, πρὸ τῆς εἰς κοινωνικὸν βίον εἰσόδου αὐτοῦ, ἀφ' ἧς ἐν τούτοις τείνει νὰ ἐξέλθῃ ὁ ἀνθρώπος, ἔχων ἐν ἐκυτῷ ἔμφυτον τὸ αἶσθημα τῆς κοινωνικότητος κατὰ τοὺς μὲν, ἐνῶ κατὰ τοὺς ἑτέρους, συμβαίνει τοῦναντίον: *Bellum omnium contra omnes* τοιαύτη ἦτο ἡ πρὸ τῆς κοινωνικῆς φυσικῆς τοῦ ἀνθρώπου ζωὴ πρὸς ἀποφυγὴν λοιπὸν τοιαύτης ἐκρύθμου καὶ ἐκνόμου καταστάσεως, ἧς συνέπειαι θὰ ἦτο ἡ ἐξόντωσις τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, κατὰ μὲν τὸν *Hobbes*, οἱ ἄνθρωποι συνῆλθον εἰς πολιτικὴν κοινωνίαν, ἐκουσίως ὑποβληθέντες εἰς τὸν ἰσχυρότερον αὐτῶν, ἵνα ἐξασφαλίσῃ αὐτοῖς εἰρήνην καὶ τάξιν, κατὰ δὲ τὸν *Spinόζαν*, ἐρεῖρον κοινωνικὴν τινὰ τάξιν, τοιαύτην, ἥτις νὰ δύναται νὰ ἐξασφαλίσῃ ἐκαστῷ τὴν ἐλευθερίαν, ἀδιάφορον ἂν οὗτος ὁδηγεῖται ὑπὸ τοῦ λόγου ἢ ὑπὸ τοῦ πάθους· οὕτως ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης ἐμελετήθη τὸ δίκαιον παρ' ἀπάντων σχεδὸν τῶν τότε φιλοσόφων, μηδὲ τοῦ Καντίου ἐξαίρουμένου. Ἡ φυσικὴ κατὰστασις τοῦ ἀνθρώπου, πρὸ τῆς εἰς κοινωνίαν εἰσόδου του, ἤγαγεν εὐθὺς ἐπὶ τὴν θεωρίαν τῆς κοινωνικῆς συνθήκης, καθ' ἣν ἡ κοινωνία εἶνε οὐχὶ φυσικὸν τι δημιουργημὸν καὶ συνέπειαι τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, πρὸς κοινωνικότητα βεπούσης, ἀλλ' αὐθιχρέτου βουλήσεως τῶν ἀτόμων κατὰσκέυασμα. Οὕτω κατὰ τὴν τοιαύτην ἀρχήν, οὐδὲν εἶνε

1 De jure Belli ac Pacis 4, 40.

2 Πουφενδέρφιος, μαθητὴς τοῦ Γροτίου, καὶ πρῶτος διδάχας τὸ φυσικὸν δίκαιον ὡς ἰδιαιτέραν ἐπιστήμην ἐν Ἀϊδελβέργῃ, καλεῖ τὸ πρῶτον αὐτοῦ περὶ φυσικοῦ δικαίου βιβλίον *jurisprudentia universalis*· ὡσαύτως ὁ Θωμάσιος, μαθητὴς τοῦ Πουφενδέρφου, ὠνόμασε τὸ φυσικὸν δίκαιον *jurisprudentia divina*, μὴ θυνάμενος ν' ἀποφύγῃ ἔτι καθ' ὁλοκληρίαν τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἐκκλησίας, διαίρεσας μόνον τὸ κατ' αὐτὸν θεῖον δίκαιον εἰς φυσικὸν καὶ θετικόν· (*lex divina est vel naturalis vel positivus*). Ὁ Οὐδάλφιος, οὗ τὸ βιβλίον *Jus Naturae methodo scientifica pertractatum* μεγίστην ἐκτέτατο ἐπίδρασιν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, καὶ ἡ σχολὴ αὐτοῦ, ἀνεγνώρισαν ὀριστικῶς τὸ ὄνομα τοῦτο. Μόνον δὲ ἀπὸ τοῦ Καντίου καὶ τοῦ δι' αὐτοῦ θριαμβοῦ τῆς κριτικῆς φιλοσοφίας, ἡ ἐπιστήμη αὕτη μετωνομάσθη φιλοσοφικὴ δικαιολογία (*Philosophische Rechtslehre*)· ἀλλ' ὡσαύτως διατήρησε καὶ τὸ ὄνομα *Naturrecht* (Φυσικὸν δίκαιον), ὡσαύτως *Rechtsphilosophie*, *Vernunftrecht* (λογικὸν δίκαιον), κ.τ.λ. Κατὰ τὰ ἐν Γερμανίᾳ· ἀλλ' ἐν Γαλλίᾳ, ὅπου βραδύτερον ἀνεπτύχθη τὸ φυσικὸν δίκαιον, ἡ ἐπιστήμη αὕτη ὠνομάσθη *Esprit des Lois*, *Traité de Legislation*, καὶ συνεθέστερον κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους *droit naturel*· ὡσαύτως *Science politique* κ.τ.λ.

σταθερόν καὶ μόνιμον ἐν τῷ βίῳ, δυνάμενον ἐν πάσῃ στιγμῇ νὰ τροποποιηθῇ καὶ νὰ μεταβληθῇ· ἡ ἀρχὴ αὕτη, ἀνκυρόβιλος ἐκδήλωσις τοῦ ἐπαναστατικοῦ ὀργασμοῦ τῆς Μεταρρυθμίσεως, ἔμελλε νὰ ἐπενέγκῃ πλήρη ἐπανάστασιν καὶ ἐν τῇ ἐπιστήμῃ καὶ ἐν τῇ κοινωνίᾳ τῆς Εὐρώπης τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος. Ἡ γαλλικὴ ἐπανάστασις πλέον ἢ ἅπαξ ἐγονυπέτησε πρὸ τοῦ εἰδώλου τῆς θεωρίας ταύτης· δὲν εἶνε δὲ ὑπερβολικὴ ἡ σκέψις τοῦ *Bluntschli* εἰπόντος, ὅτι ὁ «γινώσκων τὰ συγγράμματα τοῦ Ρουσσώ, κατέχει τὴν κλεῖδα τῆς πολιτικῆς θεωρίας τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως.» ¹

Εἶνε ἀληθὴς ἡ ὑπόθεσις φυσικῆς τοῦ ἀνθρώπου καταστάσεως, ἀρχαιοτέρως τοῦ κοινωνικοῦ βίου, κέκτῃται δ' αὕτη φιλοσοφικὴν ἢ ἱστορικὴν πραγματικότητα; Ἐκ τῶν παραδόσεων καὶ τῶν χρονικῶν τῆς ἀνθρωπότητος ἀποδείκνυται, οὐδαμῶς δὲ δύναται νὰ διαμφισβητηθῇ, ὅτι πᾶσα πολιτικὴ κοινωνία ἔχει τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ἐν τῇ οἰκογενείᾳ, ἥς τυγχάνει οὕσα ἡ πρώτη ἐκδήλωσις. Φυσικὴ κατὰστασις, οἷα ἡ μυθολογουμένη ὑπὸ τούτων μὲν, ὡς κατὰστασις πολέμου πάντων κατὰ πάντων, ὑπ' ἐκείνων δὲ ὡς κατὰστασις ἐλευθερίας καὶ εὐτυχίας, οὔτε ἀπὸ φιλοσοφικῆς τινὸς ἀρχῆς ἀπορρέει, οὔτε ἱστορικὴν ἀλήθειαν κέκτῃται· ἡ ἱστορία δὲν παρουσιάζει φαινόμενον ἀτόμων διεσπασμένως ζώντων, εἴτα δὲ συνελθόντων εἰς κοινωνίαν, κατόπιν συνομολογηθείσης συμβάσεως· ἡ δὲ φιλοσοφία διδάσκει, ὅπως καὶ ἡ παρατήρησις, ὅτι ἡ κοινωνικότης εἶνε τὸ πρῶτιστον ἔνστικτον τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἥτις ἐκδηλοῦται ἐν τῷ ἀτόμῳ, ἅμα τῇ πρώτῃ αὐτοῦ πνευματικῇ ἐξεγέρσει καὶ συνειδήσει. Βλέπομεν τὸ ἔνστικτον τῆς κοινωνικότητος καὶ παρὰ κατωτέροις τοῦ ἀνθρώπου θηρίοις· οὐδεὶς δὲ σπουδαῖος περιηγητὴς ὠμολόγησε μέχρι τοῦδε, ὅτι εὔρε λαοὺς, καὶ ἐν θηριώδει ἔτι καταστάσει διατελοῦντας, ὅποιοι πλεῖστοι λαοὶ τῆς Πολυνησίας καὶ τῆς Αὐστραλίας, κατ' ἄτομα καὶ κεχωρισμένως ζῶντας, οὐδεμίαν δὲ κεκτημένους κοινωνικὴν συνείδησιν καὶ τάξιν.

Ὑφίσταται ἀληθὴς φυσικὴ κατὰστασις, ἀλλ' αὕτη διατελεῖ οὐχὶ ἐκτὸς, ἀλλ' ἐντὸς αὐτῆς τῆς κοινωνίας· φυσικὴ κατὰστασις τοῦ ἀνθρώπου εἶνε οὐχὶ ὁ ἄγριος, ὁ κατ' εὐφημισμὸν ἐλεύθερος καλούμενος βίος τῆς φύσεως, ἀλλ' αὕτῃ ἡ κοινωνία, ἀναγκαῖα οὕσα συνέπεια τῶν ἠθικῶν τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεων πρὸς ἐνότητα τεινέουσων, δι' ὧν ἐκδηλοῦται ἡ ἔμφυτος αὐτῷ κοινωνικότης· καὶ εἰς τοῦτο κυρίως ἐπλανήθησαν οἱ ἀρχαιότεροι θεωρητικοὶ τῆς κοινωνίας, ζητήσαντες τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν οὐχὶ ἐν τῇ αὐτοῦ φύσει, ἀλλ' ἐκτὸς αὐτῆς, ἐν τῇ κατ' ἐξοχὴν φύσει, οἷον ἐν τῇ *alma mater* πάσης δημιουργίας· φύσις καὶ κοινωνία, εἴτε ἐν πᾶσιν, εἴτε ἐν ἀρμονίᾳ πρὸς ἀλλήλας, εἶνε ἀδιάσπαστοι ἀείποτε, καθ' ὅλην τὴν ἱστορικὴν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἀνάπτυξιν.

Τὸ φυσικὸν δίκαιον, οἷον συνελαμβάνετο καὶ διετυποῦτο ὑπὸ τῶν πλείστων

¹ Geschichte des Staatsrechts und der Politik 320.

θεωρητικῶν τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος, ἐξήσκει μεγάλην ἐπίδρασιν καὶ ἐν τῇ ἐπιστήμῃ τῶν νόμων, καὶ ἐν τῇ νομοθεσίᾳ, καὶ ἐν αὐτῇ ἐπὶ τέλους τῇ συνειδήσει τῆς κοινωνίας. Ἦτο ἡ ἐκδήλωσις τοῦ ἀπολύτου δικαίου, οἷον διέπει τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ἐν τῇ καθαρᾷ αὐτῆς ἐννοίᾳ, ἐν τῇ ἀπολύτῳ αὐτῆς ἐλευθερίᾳ, πρὶν ἢ αὕτη εἰσερχομένη εἰς κοινωνίαν, ἐξανγκασθῇ ν' ἀποβῇ πολὺ τῆς ἐλευθερίας αὐτῆς καὶ ἀνεξαρτησίας. Ἡ ἐπίδρασις τοῦ Γροτίου καὶ τῶν μετ' αὐτὸν θεωρητικῶν τοῦ δικαίου δείκνυται καί φανῶς ἐν τοῖς συμβουλίαις καὶ ταῖς πολιτικαῖς καὶ διπλωματικαῖς τῶν ἐθνῶν σχέσεσιν· ἐν τοῖς ἐγγράφοις τῆς διπλωματίας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης γίνεται πολλάκις ἐπίκλησις εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ δικαίου καὶ εἰς τὰ συμπεράσματα τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης. Φρειδερίκος δ' ὁ δεύτερος τῆς Πρωσίας, συντάσσων τὸν πολυθρύλλητον αὐτοῦ κώδικα καὶ πρακτικῶν ἑνα αἰῶνα τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ, κατὰ τὴν ἐκφράσιν τοῦ Μιχαῆλ, ἐπιστέλλει τὰ ἐπόμενα εἰς τὸν ἀρχικαγγελλάριον αὐτοῦ: «Καθ' ὅσον δ' ἀμέσως ἀφορᾷ εἰς τὴν ὑμετέραν συμβουλὴν περὶ βελτιώσεως τῶν νόμων, εἶμι καὶ ὁλοκληρίαν ὑψαριστημένος ὡς πρὸς τοῦτο . . . προκρίνοντες τὸ φυσικὸν δίκαιον τοῦ ρωμαϊκοῦ, ἔχετε καὶ ὁλοκληρίαν δίκαιον. Ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο ἡ ἰδέα σας εἶνε θαυμασία» . . . ἐν ἄλλῃ δὲ πάλιν περιστάσει ἔγραφε πρὸς τὸν αὐτὸν ἀρχικαγγελλάριον, ὅτι ἔπρεπε νὰ λαμβάνη ἀπὸ τοῦ *Corpus juris* μόνον πᾶν «τὸ ἐν συμφωνίᾳ μετὰ τοῦ φυσικοῦ νόμου εὐρισκόμενον.»¹ Ἀλλ' ἔτι μείζων καθίσταται ἡ ἐπίδρασις τοῦ φυσικοῦ δικαίου ἐπὶ τῆς κοινωνικῆς συνειδήσεως τῆς ἐποχῆς ἐκείνης· τῆς κλονιζομένης αὐθεντείας τῆς πολιτείας καὶ τῆς ἐκκλησίας οὐδεμίᾳ ἄλλῃ ἀρχῇ κοινωνικῇ ἠδύνατο νὰ σαλεύσῃ τὰ θεμέλια, ἢ τὸ φυσικὸν τοῦτο δίκαιον, ἀναγορευθὲν ὡς ἀρχὴν αὐτοῦ τὴν ἀρχὴν τῆς ἀπολύτου ἐλευθερίας, καὶ κηρύττον τὴν κοινωνίαν δημιουργήμα συμφάσεως τῆς ἐλευθέρας τῶν ἀτόμων βουλήσεως· ἡ θεωρία αὕτη κατέληγεν εἰς ἐπανάστασιν, ἀλλ' ἦτο ἀληθῶς ἱστορικὴ ἀνάγκη, διότι μόνον ἡ θύελλα τῆς ἐπαναστάσεως ἠδύνατο νὰ ἐξαγνίσῃ τὴν μεμολυσμένην ἐκείνην κοινωνίαν, ἥς τὰ θεμέλια ἐσάλευεν ἤδη ἡ θεωρία τῆς κοινωνικῆς συνθήκης. «Διὰ τοῦ Γροτίου εἰσῆλθεν εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον, λέγει ὁ *Stahl*, ἀρχή, ἥτις ἐν τῇ περαιτέρῳ αὐτῆς ἀναπτύξει κατ' ἀνάγκην κατέληξεν εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Καντίου καὶ τοῦ Ρουσσώ, καὶ ἐπὶ τέλους εἰς τὴν γαλλικὴν ἐπανάστασιν. Ἡ διδασκαλία τοῦ Γροτίου, ὅτι τὸ καθῆκον τῆς ὑπακοῆς τὴν βᾶσιν αὐτοῦ ἔχει ἐν σιωπηλῇ συστάσει, εἶνε παρ' αὐτῷ ὅλως ἀφανὴς καὶ ἀπλή. Ἀλλ' ἐν ἀπόσει αὐτῆς τῇ ὕλῃ καὶ ταῖς συνεπείαις, ἐδέετο μόνον ν' ἀναπτυχθῇ, ὅπως ἑνα αἰῶνα βραδύτερον ἀνατρέψῃ τὴν τάξιν τῆς Εὐρώπης. Οὕτως ἀθέατος εἶνε νιφὰς χιόνος ἐν τῇ κορυφῇ τοῦ ὄρους, ἀλλὰ κυλινδουμένη πίπτει ἀκολούθως εἰς τὰ βᾶθη δίκην καταστρεπτικῆς κολοσσείας χιονοστιβάδος».²

¹ Cabinets—Ordre an den Gross—Gantzler von Carmer τῆς 6 καὶ 14 Ἀπριλίου 1780.

² Stahl's die Philosophie des Rechts 1 175.

Ἡ θεωρία αὕτη, ὡς εἶπον ἤδη, ἔσχε τὸ κατακόρυφον αὐτῆς σημεῖον καὶ τὴν εὐρυτέραν ἀνάπτυξιν ἐν τῇ Κοινωνικῇ Συνθήκῃ τοῦ Ρουσσώ, τῷ εὐαγγελίῳ τούτῳ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως· ἀλλὰ δυστυχῶς, ἀνατρέπουσα τὴν κοινωνίαν, δὲν ἐκέκμητο τὰ κατ'ἀλλήλα προσόντα καὶ στοιχεῖα πρὸς δημιουργίαν αὐτῆς ἐπὶ θετικῶν καὶ ἀσφαλῶν βάσεων· ἐν τῇ θεωρίᾳ τοῦ σχηματισμοῦ τῆς κοινωνίας διὰ τῆς συμβάσεως τῆς ἐλευθέρως βουλήσεως τῶν ἀποτελούντων αὐτὴν μελῶν ἐγκυμονεῖται ἐξ ἀνάγκης ἡ ἰδέα τῆς ἐπαναστάσεως· ἀφοῦ ἡ κοινωνία εἶνε αὐθαίρετον δημιουργημα τῆς ἐλευθέρως βουλήσεως τῶν ἀτόμων ὠριμμένης ἱστορικῆς περιόδου, τίς ὁ καταναγκαστικός λόγος, ὁ ὑποχρεῶν τὰ ἄτομα κοινωνίας ἄλλης ἐποχῆς αὐθαίρετως καὶ αὐτοδικαίως νὰ μὴ μεταβῇ διὰ μιᾶς πράξεως πάντα τὰ κοινωνικὰ καθεστῶτα, ὅταν ταῦτα δὲν συμβιβάζωνται πρὸς τὰς ἀρχούσας τῆς ἐποχῆς θεωρίας; τίνα ἔχουσιν ὑποχρεῶσιν νὰ τηρήσωσι ταῦτα, ἀντιμαχόμενα πρὸς τὰ προσωπικὰ αὐτῶν συμφέροντα; Οὐδεμίαν σύμβασιν, καθ' οἷονδήποτε φιλοσοφικὸν καὶ ἱστορικὸν λόγον, δύναται νὰ ὑποχρεώτῃ ἄτομον, μὴ λαβόντα μέρος εἰς τὴν σύνταξιν αὐτῆς. Ἀναγορεύσατε λοιπὸν τὸ ἀξίωμα τοῦτο ὡς θεμελιώδη ἡθικὴν ἀρχὴν ἐν τῷ καθ' ἡμέας βίῳ, ἐν ὅλῃ αὐτοῦ τῇ εὐρύτητι, καὶ ἀμέσως θέλετε παρατηρήσει, ὅτι ἡ ἐπαναστάσις ἀνακηρύσσεται ὡς τὸ α καὶ τὸ ω πάσης κοινωνίας, χωρὶς οὐδὲν ἕτερον καθεστῶς νὰ ἔχῃ τὸ δικαίωμα νὰ διεκδικήσῃ ὑπὲρ ἐαυτοῦ σχετικὸν τι κῦρος· οὐδεὶς τῶν ἐν τῇ πολιτικῇ κοινωνίᾳ δρώντων ὑποχρεοῦται νὰ σεβασθῇ καὶ νὰ ἀναγνωρίτῃ καθεστῶτα μὴ ὑπ' αὐτοῦ συνωμολογημένα. Καὶ οὕτω καθιεροῦται τὸ δόγμα τῆς αἰωνίας μεταβολῆς, ἡ δὲ γαλλικὴ ἐπανάστασις, ἐν ᾗ ἡ θεωρία αὕτη ἔσχε τὴν ὑπερτάτην αὐτῆς ἐκδήλωσιν, μαρτυρεῖ ἱκανῶς, ὅτι οἰκδ' ἥποτε καθεστῶτα δὲν δύνανται νὰ δημιουργηθῶσιν ἐν μιᾷ στιγμῇ, διὰ τῆς αὐθαίρετου πολλῶν ἢ ὀλίγων βουλήσεως, ἀλλ' εἶνε κωνικὰ προϊόντα τῆς βαθμολογικῆς ἐξελέξεως τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως καὶ ἱστορίας.

Ἡ φυσικὴ τοῦ ἀνθρώπου κατ'ἀστάσεις, ἡ ματαίως ἀναζητηθεῖσα ἄλλοτε ἐκτὸς τῆς κοινωνίας καὶ τῆς ἱστορίας, πρέπει τούτωντιον ν' ἀναζητηθῇ ἐν αὐτῇ τῇ ἀνθρωπίνῃ κοινωνίᾳ καὶ ἱστορίᾳ· ὑπὸ τὴν ἔννοιαν δὲ ταύτην νὰ διατυπωθῇ τὸ φυσικὸν δίκαιον. Ἀγνοοῦμεν τὸν τρόπον τοῦ σχηματισμοῦ τῶν ἀρχηγόνων κοινωνιῶν, ἀρκαζόμενον εἰς τὰ βῆθη τῶν αἰώνων· ἀλλ' ὅ,τι γινώσκουμεν ἐκ τῆς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον γνώσεως τῶν ἀρχῶν τῆς ἱστορίας, εἶνε ὅτι οὐδεὶς λαὸς συνῆλθεν εἰς κοινωνίαν, ὑποχρεωθεὶς πρὸς τοῦτο διὰ συμβάσεως· μελετῶντες τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, τὰ ποικίλα αὐτῆς ἔνστικτα καὶ αἰσθήματα ἐν διαφόροις περιόδοις τῆς ἱστορικῆς αὐτῆς ἀναπτύξεως, ἐξετάζοντες τὸν πολιτισμὸν καθ' ὅλας αὐτοῦ τὰς ποικίλας φάσεις, εὐρίσκουμεν ὅτι ἐν ἰσχυρὸν δεσμεύει τὸν ἀνθρώπον κατ' ἐξοχὴν αἰσθητικὰ, μίαν ἰδέαν ἐπικρατεῖ ἐν τῇ συνειδήσει αὐτοῦ — ἡ ἰδέα τῆς κοινωνικότητος· τοῦτο δὲ τὸ αἰσθητικὸν ἀναπτυσσόμενον τὸ πρῶτον ἐν τῇ οἰκογενείᾳ, ἔπειτα τῆς πόλεως.

οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ ὑπάρξῃ, μεταβιβάζεται μετ' ὀλίγον εἰς τὴν εὐρυτέραν αὐτῆς ἀνάπτυξιν—εἰς τὴν φυλὴν, εἰς τὸ ἔθνος.

Ἀπὸ τῆς κοινωνικότητος ταύτης ἀπορρέει σιωπηλῇ μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας συνθήκη. Αὕτη οὔτε συνεζητήθη ποτὲ μετὰ τῶν ἀνθρώπων, οὔτ' ἀνεγράφη ἐπὶ μνημείων, πρὸς γνῶσιν τῶν μετὰ ταῦτα γενεῶν, ἀλλ' ἐνεπνεύσθη ὑπ' αὐτῆς τῆς φύσεως εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ἐν τῇ σιωπηλῇ ταύτῃ συμβάσει ἔγκειται ἡ κοινωνικὴ ἁρμονία. Ἀληθῶς παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκδηλοῦνται πολλάκις διχθεσεῖς ἀγρίαις αὐτοσυντηρησίαις καὶ ἀνεξαρτησίαις ἀπὸ τῆς κοινωνίας· ἐπανιστάμενος κατ' αὐτῆς, ζητεῖ ν' ἀποχωρισθῇ, ἴδιον τεύχων ν' ἀποτελέσῃ κόσμον· ὑπάρχουσι στιγμαὶ ἐν τῇ κοινωνίᾳ, καθ' ἃς φαίνεται ἐκπεπαιδευμένη ἡ διχασπασίς αὐτῆς, ἀντὶ δέ τοῦ δικαίου τῆς εἰρήνης, ἀναγορευόμενον τοῦ παλέμου τὸ δίκαιον· ἀλλ' ἡ τοιαύτη κατὰστασις εἶνε πρωτογενὴς ἀρνήσις μᾶλλον τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἢ ἡ φυσικὴ αὐτῆς τάσις· ἐπανέρχεται δὲ καὶ πάλιν ἡ γαλήνη, ἀναγκαίᾳ ἐν τῷ βίῳ τῶν κοινωνιῶν καὶ τῶν ἀτόμων.

Οὕτω φυσικῇ κατὰστασις τοῦ ἀνθρώπου εἶνε ἡ κοινωνικὴ, τοῦτο δὲ συμβαίνει οὐχὶ δι' ἱστορικῆς τινας μεταβάσεως καὶ ἐξελίξεως ἀπὸ μιᾶς καταστάσεως εἰς ἄλλην, ἀλλὰ διὰ βιολογικῆς ἢ θηϊκῆς ἐξελίξεως· ὁ ἄνθρωπος τῆς φύσεως εἶνε ὁ ἄνθρωπος τῆς κοινωνίας, ἀκαταπαύστως βελτιούμενος ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτοῦ δράσει. Τοῦτον δὲ τὸν ἄνθρωπον, ἐν μέρει ἢ καθ' ὅλον, ὡς μονάδα ἢ ὡς σύνολον, ὡς ἄτομον ἢ ὡς κοινωνίαν, μελετῶν τὸ δίκαιον, φέρει ἀληθῶς τὸν τίτλον φυσικόν, ἀλλ' ὅπως ἢ πράγματι τοιοῦτον, δεόν νὰ ᾔηνε κοινωνικόν, τότε μόνον ὃν καθ' ὁλοκληροῦν ἀνθρώπινον.

Ἡ θεωρία τῆς Κοινωνικῆς Συνθήκης καὶ τῆς ἐκ ταύτης ἀπορρέουσας θεωρίας τῆς κυριαρχίας τοῦ λαοῦ, ἐπανηγύρισε τὸν ὑπέρτατον αὐτῆς θρίαμβον διὰ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως. Τὸ δίκαιον καὶ ἡ πολιτεία, κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην, ἦσαν δημιουργήματα τῆς φύσεως καὶ τοῦ λόγου· ἡ δὲ ἐπαναστάσις ἐκείνη, ἐν τῷ ἱλίγγῳ αὐτῆς, ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην συνέλαβεν οὐ μόνον τὴν θρησκείαν, ἀλλὰ καὶ ἅπαντα τὰ κοινωνικὰ καθεστῶτα, ὑφιστάμενα μόνον διὰ τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας, καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτῆς συντελοῦντα· ἦτο ἐπόμενον, ὅτι συμπέρασμα τῆς τοιαύτης ἀπόψεως τοῦ ἡθικοῦ κόσμου ἔμελλε νὰ ᾔηνε ἡ ἀναρχία, ἣτις ἀληθῶς ἐξεδηλώθη ἐν πάσῃ αὐτῆς τῇ ἀφροσύνῃ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, μηδενὸς ἀναγνωρίζομένου πλέον ἐν τῷ βίῳ κριτηρίου, ἐκτὸς τοῦ κριτηρίου τῆς ἀτομικῆς βουλήσεως καὶ ἀνεξαρτησίας, οὐδέναι ἔξω τοῦ ἀπολύτου ἐγὼ χαλινὸν ἐν τῷ βίῳ ἀνεχομένου. Οὕτως ἐπιφωνεῖ εἰς τῶν κορυφαίων τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως—ὁ *Saint Just*: «Οὐδεὶς ὑποχρεοῦται ἀπέναντι συμβάσεως, εἰς ἣν δὲν ὑπέγραψεν αὐτός·»¹ τολμηρότερος δ' ἔτι ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος *Fichte*, ἀναγορεύει τὴν ἀρχὴν ταύτην μέχρι τῶν ἀκροτάτων αὐτῆς ὁρίων, λέγων ὅτι, «ἡ μόνη πραγματικὴ ἀλήθεια εἶνε ἡ αὐθυπαρξία τοῦ ἀνθρώπου»¹, καὶ περὶ τέρω βλίνων, ὅτι «πάντα τὰ θετικὰ

δίκαια βασιζονται ἐπὶ συμβάσεως», πολιτικὴ δ' ἐλευθερία εἶνε «τὸ δίκαιον τῆς οὐδενὸς νόμου ἀνγκνωρίσεως, ἢ ἐκείνου, ὃν ἕκαστος εἰς ἑαυτὸν δίδει »... «Ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ συνάπτῃ συνθήκας, ὅσας καὶ ὅπως θέλει· δύναται δ' ἐν αὐταῖς νὰ συνάπτῃ τὴν ἰδιαιτέραν συνθήκην ἐνὸς μεθ' ὧν, καὶ ὧν μεθ' ἐνὸς, ἣτις καὶ λέγεται *κοινωνικὴ συνθήκη*. Ἐφ' ὅσον ἀνεγνώρισε τὴν συνθήκην ταύτην, καλεῖται *πολίτης*· ἐξακριβᾶται δὲ ἡ ὑπαρξίς αὐτῆς ἀπὸ τῆς ἀρεσκείας τῆς προσωπικῆς βουλήσεως . . . Μόνον ὡς ἄνθρωπος δύναταί τις νὰ συνάπτῃ συνθήκας, ἀλλ' οὐχὶ ὡς *πολίτης*»²

Τὰ δίκαια τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ πολίτου, τὰ καθιερωθέντα ἐξαιρέτως κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, καὶ ἀναγορευθέντα ὡς ὁ αἰώνιος κῶδιξ τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας, ἔσχον ἔργον τῆς θεωρίας ταύτης. Δι' αὐτῆς τὸ δίκαιον ὠρίζετο κοινὸν κτῆμα πάντων τῶν ἀνθρώπων, ἀνευ διακρίσεως φυλῆς, ἐθνικότητος καὶ τάξεως· ἐντεῦθεν τὸ μαχαλεῖον τῆς Ἐπαναστάσεως ταύτης, τῆς κατ' ἐξοχὴν ἀνθρωπίνης ἐπαναστάσεως, ὡς τὴν ἀπεκάλεσεν ὁ "Εγγελος" ἀλλὰ τὸ μαχαλεῖον τοῦτο λεληθότως διεξίβρωσκεν ὁ σάραξ τῆς ἀποσυνθέσεως καὶ τῆς καταστροφῆς· τὸ ἰδεῶδες, τὸ ὁποῖον αὕτη ἐζήτει νὰ πραγματοποιήσῃ ἐν μιᾷ στιγμῇ, καὶ διὰ τὸ ὁποῖον ὑπότινα ἔποψιν εἶνε ἀξίᾳ θαυμασμοῦ, δὲν ἦτο ἔργον μιᾶς γενεᾶς, ἀπητεῖτο δὲ πολλὴ ἱστορικὴ ἐργασία· οὕτω ζητοῦσα νὰ πραγματοποιήσῃ τὰ ἀδύνατα, ἀπεπλανήθη εἰς ἀδιεξίτητον λαβύρινθον χιμαίρικῶν πολιτικῶν ἐπιχειρήσεων· καὶ ἐπῆλθε μετ' ὀλίγον ἡ ἀντίδρασις, τοσοῦτον ζωηρὰ, ὅσον ὑπῆρξε θεμελιώδης ἡ ἐπανάστασις.

Ἡ ἀντίδρασις αὕτη διευπλώθη ἰδίως κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους διὰ τῆς ἱστορικῆς σχολῆς, ἐκθύμως ἀρνηθείσης καὶ τὰς ἀρχὰς καὶ τὰ πορίσματα τοῦ φυσικοῦ δικαίου, διατυπωσάσης δὲ νέον δόγμα, καθ' ὃ τὸ δίκαιον οὐτ' αἰώνιον, οὐτ' ἀπόλυτον εἶνε, ἀλλ' ἰδιοφυὲς εἰς ἕκαστον λαόν, ὀργανικῶς μετ' αὐτοῦ συνδεδεμένον, καὶ κατὰ φυσικοὺς νόμους ἀναπτυσσόμενον ἐν τῷ σταδίῳ τῆς ἱστορίας. Ἡ νέα αὕτη ἄποψις δὲν ὑπῆρξεν ἀνωφελὴς διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ δικαίου, τὸ ὁποῖον μελετηθὲν ἐν ταῖς διαφόροις αὐτοῦ ἱστορικαῖς ἐκδηλώσεσι κατὰ ἔθνη καὶ ἱστορικὰς περιόδους, καὶ ἐν τοῖς σωζομένοις αὐτοῦ μνημείοις, κατενοήθη τελειότερον, μεθ' ὧν δὲ τὰς ὑπερβολὰς καὶ τὰς ἀντιφάσεις τῆς σχολῆς ταύτης, καταληξάσης ἐπὶ τέλους εἰς τὴν ἐσχάτην ἀντίδρασιν κατὰ πάσης προσωπικῆς ἀνεξαρτησίας καὶ αὐτοβουλίας, ἐπῆλθε τὸ εὐάρεστον ἀποτέλεσμα ἐν τῇ ἐπιστήμῃ, ὅτι ἡ ἄκρα μονομέρεια τοῦ φυσικοῦ δικαίου, πολεμήθεια διὰ τῆς ἀναλόγου ἀντιδράσεως τῆς ἱστορικῆς σχολῆς, ἐπήνεγκε μὲν ἐπὶ στιγμὴν τὴν σύγχυσιν καὶ τὸ χάος καὶ ἐν τῇ ἐπιστήμῃ καὶ ἐν τῇ κοινωνίᾳ, ἀλλὰ τοῦτο, ὅπως ἐπέλθῃ μετ' ὀλίγον ἡ συνδιαλλαγὴ, καὶ ἀναγνωριθῶσι τὰ δικαιώματα καὶ αἱ ἀμοιβαῖαι, ἐν δὲ τῇ πάλῃ αὐτῶν μᾶλλον προσεγγίζουσιν, σχέσεις τῆς φύσεως καὶ τῆς ἱστορίας.

1 Fichte: System der Sittenlehre—Naturrecht.

2 Beiträge 34—35.

Οὕτως ἀπετελέσθη τὸ νεώτερον φυσικὸν δίκαιον, λούσιώδης, ἀνεξάρτητος κλάδος τῶν ἠθικῶν καὶ πολιτικῶν ἐπιστημῶν, βάσις δὲ καὶ θεμέλιον τῆς ἐπιστήμης τῶν νόμων. Οὔτε ἀπὸ τῆς θεολογίας ἐξαρτώμενον, ὅπως ἐν τῇ ἀρχαιότητι καὶ κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα, οὔτε ἀπὸ τῆς ἠθικῆς ἀπορροφώμενον, ὡς συνέβηκε βραδύτερον μέχρι τοῦ Καντίου, πρῶτον κατ' ἐξοχὴν διακρίναντος τὰ ὅρια τῆς ἠθικῆς καὶ τοῦ δικαίου, ἀποτελεῖ ἰδίαν ἐπιστήμην, ἐλευθέραν καθ' ἑαυτὴν καὶ ἀνεξάρτητον, στενότερα μὲν μετὰ τῆς ἠθικῆς ἐπιστήμης συνδεδεμένην, ἀλλ' ἴδιον ἔχουσιν κύκλον καὶ ἕτερον ὀρίζοντα, ἐν πληρεστάτῃ δὲ συναφείᾳ διατελοῦσαν μετὰ τῶν νομικῶν καὶ πολιτικῶν ἐπιστημῶν. Ἡ πρόοδος τῆς ἀνθρωπίνης ἠθικότητος συντελεῖ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ δικαίου, τὸ ὁποῖον ἐπίσης συντελεῖ καθ' ἑαυτὸ εἰς τὴν ἐπικράτησιν αὐτῆς· εἰς τοῦτον δὲ τὸν ἀρμονικὸν σύγδεσμον τῆς ἠθικῆς καὶ τοῦ δικαίου ὀφείλομεν κατ' ἐξοχὴν τὰς μεγάλας κατακτήσεις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος καὶ ἐν τῇ ἐπιστήμῃ καὶ ἐν τῇ κοινωνίᾳ κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον, ὅστις πράγματι δικαιούται νὰ ἐγκυχᾷται ἐπὶ τῇ λύσει τῶν δυσχερεστάτων ἠθικῶν καὶ πολιτικῶν ζητημάτων, ἅτινα ἀπησχόλησάν ποτε τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἐν τῇ ἱστορίᾳ.

Τοῦτο λοιπὸν τὸ δίκαιον, περιφανῆ ἐκπροσωποῦν κλάδον τοῦ ἀνθρωπίνου ἐπιστητοῦ, ἀπόλυτον μὲν καθ' ἑαυτὸ ὄν, ἀλλὰ σύμφωνον ἅμα καὶ ἐν ἀρμονίᾳ διατελοῦν πρὸς τὴν διανοητικὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὸ φιλοσοφικὸν πνεῦμα ἱστορικῆς τινος περιόδου, εἶνε ἡ βάσις καὶ ἡ ἀρετηρὶα τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν, ἐν τῇ εὐρεῖα αὐτοῦ ἐννοίᾳ καὶ σημασίᾳ. Ἡ ἱστορία, ἡ ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ ἐκδήλωσις αὐτῆς τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως, συνδέεται ἐπίσης ἀναποσπᾶστως πρὸς τὸ δίκαιον, τὸ ὁποῖον εἶνε ἡ διαπνέουσα αὐτὴν ψυχὴ, καὶ ἄνευ τοῦ ὁποίου αὐτὴ εἶνε ρωπογραφία χωρὶς ἀρμονίαν, χωρὶς κάλλος, ρυθμὸν καὶ ἰδεῶδες. Ἐν τούτῳ ἀπεκάλυπεν αὐτὴν ὁ "Εγελος «τὴν ἐρμηνεῖαν καὶ πραγμάτως τοῦ παγκοσμίου πνεύματος.» Ἀλλ' οὐδαμοῦ τὸ δίκαιον εὕρισκει τὴν εἰλικρινῆ αὐτοῦ πραγμάτως ἢ ἐν τῇ πολιτικῇ κοινωνίᾳ, τῇ ἐξωτερικῇ ταύτῃ τῆς ιδέας αὐτοῦ ἐκδηλώσει. Κατανοουμένου τοῦ δικαίου ἀνεξαρτήτως καὶ ἐν τῇ ἀληθεῖ αὐτοῦ ἐννοίᾳ, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν αἰώνιων τοῦ λόγου κανόνων, συντελεῖται κατ' ἐξοχὴν ἡ πραγμάτως αὐτοῦ διὰ τῆς ἱστορίας, διὰ τοῦ θετικοῦ δικαίου καὶ διὰ τῆς πολιτικῆς, ὡς ἐπιστήμης καὶ ὡς τέχνης, ὡς θεωρίας καὶ ὡς ἐφαρμογῆς ἐν τῷ ἀνθρώπινῳ βίῳ.

Ἡ ἐλευθέρη κίνησις τῶν κοινωνιῶν εἶνε ἡ ἀναπόδραστος συνέπεια πασῶν τούτων τῶν σχέσεων, ἐφ' ὧν πρωτοστατεῖ ἡ ιδέα τοῦ δικαίου ἀπόλυτος, ἐνική, ἐκπροσωποῦσα τὴν ἐνότητά τῆς ἀνθρωπίνης ιδέας, οὐδ' ἔχουσα ἀντικείμενον ὠρισμένον τινὰ λαὸν μόνον, ἢ εἰδικὴν τινὰ ἱστορικὴν περίοδον. Οὕτω τὸ φυσικὸν δίκαιον, καὶ ὡς ιδέα καὶ ὡς ἐπιστήμη, δέον νὰ διατελῇ ὄν ἀείποτε ὑπέρτερον τοῦ ἀτομικοῦ ἐθνικοῦ πνεύματος καὶ τῶν ποικίλων ἐκάστου πολιτισμοῦ περιόδων, καὶ κατὰ τὴν κοσμοπολιτικὴν ἢ κοσμοπολιτικὴν εἶνε τὸ ἕκ-

κρον ἄωτον, ἡ ἰδεωδεστάτη ἐκδήλωσις τῆς ἀνθρωπίνης τελειότητος καὶ ζωῆς, ἐκπροσωπούσης τὴν ἔννοιαν τῆς ἐνότητος, ὡς τοῦ τέλους πάσης ἐν τῷ κόσμῳ δημιουργίας· ἅπαντες οἱ λαοὶ εἶνε μέλη ἐνός καὶ τοῦ αὐτοῦ κοινωνικοῦ ὁργανισμοῦ, λογικῇ καὶ ἐνσυνείδητος σύνθεσις, γυγνομένη οὐχὶ διὰ βιολογικῆς ἑλ-
ξως καὶ τεχνητοῦ καταναγκασμοῦ, ἀλλὰ τῇ ἐνεργείᾳ ἀνωτέρας δυνάμεως, ἐμφύτου τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει, ἣν δυνάμεθα νὰ καλέσωμεν κοινωνικὴν βα-
ρύτητα· αἱ διάφοροι αὐτῶν ἱστορικαὶ περίοδοι εἶνε διάφοροι ἡλικίαι τοῦ κα-
θόλου βίου τῆς ἀνθρωπότητος· ὁ πολιτισμὸς, πραγματοποιῶν ὁσημέραι τὴν
ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν ἐνότητα καὶ ἀλληλεγγύην τοῦ ἀνθρωπίνου γένους,
ὡς ἐνιαίου συνόλου, συντελεῖ ὡσαύτως καὶ εἰς τὴν ἐνότητα τοῦ δικαίου, ὡς
τοῦ ὁψίστου παντὸς ἀγαθοῦ στοιχείου καὶ ἐλατηρίου· ἡ ἀκριβὴς τούτου με-
λέτη διδάσκει ἡμᾶς ὅτι, καθὼς ἡ ἀνθρωπότης διαιρεῖται εἰς ποικίλας φυλάς,
κατ' οὐσίαν μὲν τὰς αὐτάς, διαφερούσας δὲ κατὰ τύπον, ἔνεκα ποικίλων φυ-
σικῶν ἢ ἠθικῶν αἰτίων, οὕτω καὶ τὸ δίκαιον, κατ' οὐσίαν ὃν τὸ αὐτό, δια-
φέρει κατὰ τὸν ἐξωτερικὸν αὐτοῦ τύπον, ὁφιστάμενον παντοίας ἀλλοιώσεις
καὶ περιπετείας ἐν τῇ κοινωνικῇ τῶν λαῶν ἱστορίᾳ, ἔνεκα πολλῶν ἠθικῶν
ἀφορμῶν καὶ ἄλλων ἱστορικῶν λόγων. Ἡ ἰδέα τοῦ δικαίου εἶνε ἡ αὐτὴ δι'
ἅπαντας τοὺς λαοὺς, καθαρὰ οὕτως ἀνθρωπίνη ἰδέα· ὁφίσταται ἀείποτε ἡ αὐτὴ,
ἀρχέγονος δημιουργικὴ δύναμις παντὸς ἱστορικοῦ τοῦ δικαίου τύπου, τοῦ θε-
τικοῦ δικαίου. Ἐκ δὲ τῆς ἱστορίας γινώσκομεν, ὅτι τὸ δίκαιον τότε μόνον
ἀναλαμβάνει πρᾶγματι τὸ ἀξιωματικὸν καὶ ὑπέρτερον αὐτοῦ ἐν τῇ κοινωνίᾳ
κύρος, ὅταν αὕτη, ἀπαλλαγείσα πάσης ξένης ἐπηρείας καὶ ἀρνήτεως τοῦ σκο-
ποῦ αὐτῆς, ἐπιτυγχάνει τὴν πραγμάτωσιν τῆς ἱστορικῆς αὐτῆς ἀποστολῆς,
ἣτις εἶνε ἡ ἐξόχως ἀνθρωπίνη τελειότης καὶ εὐημερία.

Τοῦτο καταδείκνυται ἰδιαζόντως τρανότερον καὶ ἀληθέστερον ἐν τῷ καθ'
ἡμῶν αἰῶνι. Τὸ δίκαιον, ἀνθρώπινον καὶ κοινωνικὸν ὁσημέραι καθιστάμε-
νον, εἶνε ὁ ἰδεώδης φάρος, ὑφ' οὗ ἡ ἱστορικὴ πραγματικότητα καταυγάζεται
σταδιοδρομοῦσα. Ἐν τῇ ἀντιθέσει τοῦ ἰδεώδους καὶ τῆς πραγματικότητος
ὕπολανθάνει ἡ πρόοδος καὶ ἡ ἀλήθεια, καθ' ὅσον τὸ ἰδεῶδες τείνει νὰ κατα-
στῇ πραγματικότης, καθ' ὅσον ἡ πραγματικότης ζητεῖ νὰ φθάσῃ καὶ νὰ ἐν-
σαρκωθῇ τὸ ἰδεῶδες· τὸ δὲ φυσικὸν δίκαιον, τείνει νὰ πραγματοποιηθῇ, κυ-
μαίνεται ποῦ μὲν μάλλον, ποῦ δ' ἥττον ἐν μέσῳ τῶν ἀντιθέτων καὶ ἀντι-
μάχων τούτων ροπῶν τοῦ ἰδεώδους καὶ τῆς πραγματικότητος, ἀμοιβαίως
ἀλληλοδιαδεχομένων ἐν τῇ πύλῃ ταύτῃ.

Τοιαύτη ἡ σύγχρονα ἰδέα τοῦ δικαίου, οὔτε ἀπόλυτος καθ' ὁλοκληρίαν,
οὔτε σχετικὴ μόνον, ἱστορικὴ ἢ θεοκρατικὴ, ἀλλὰ πρᾶγματι ἀνεξάρτητος,
ἀναγνωρίζουσα τὴν ἐλευθέραν βούλησιν καὶ αὐτοσυνειδησίαν τοῦ πνεύματος,
οὐχὶ δὲ καθιστῶσα αὐτὸ ὑποτελὲς ξένων δυνάμεων, εἴτε τυχαίως καὶ αὐτο-
μάτως ὄρων καὶ ἐργαζόμενον, ἀλλὰ κατ' ἐξοχὴν ἀνθρώπινον, φιλοσοφικόν,
ἀνᾶλθῃς ἢ φιλοσοφία δὲν εἶνε χιμαίρικόν ὄνειρον, ἀλλ' ἡ γνησιωτάτη

ἐκδήλωσις τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως, διεκδικοῦσα ἀείποτε ἔξοχον ἐν τῷ βίῳ τῶν λαῶν σημασίαν. Ἄνευ τῆς κατανόησεως τοῦ δικαίου, οὐδέποτε θέλομεν ἀκριβῶς κατανόησει καὶ ταξινομήσει τὰ ποικίλα, δυσερμηνεύτα πολλάκις, στοιχεῖα τοῦ κοινωνικοῦ ὀργανισμοῦ καὶ τὴν διάφορον αὐτῶν ἰδιοφυΐαν· οὕτως ἡ φυσιολογικὴ ἐπιστήμη ἀδυνατεῖ νὰ κατανόηται τὰ μυστήρια καὶ τὰς ιδιότητας τοῦ σωματικοῦ ὀργανισμοῦ, ἂν δὲν μελετήτῃ τοὺς διέποντας τὴν κυκλοφορίαν τοῦ αἵματος νόμους. Διότι τὸ δίκαιον εἶνε διὰ τὸν ἠθικὸν ὀργανισμόν τῆς κοινωνίας ὅ,τι τὸ αἷμα διὰ τὸν ὀργανισμόν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος· ὁ πρῶτιστος ἀγωγὸς τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, καὶ ἡ αἰτία πάσης κινήσεως καὶ κυκλοφορίας ἐν τῇ ἱστοριοδρομίᾳ τοῦ πνεύματος.

* *

Ἐκ τῆς ἐπισκοπῆσεως τῶν εἰρημένων συμπεραίνεται, ὅτι τὸ δίκαιον, ὅπως πάσα ἰδέα καὶ ἐπιστήμη, ἵνα ᾖ ἀληθὲς, πιστῶς πληροῦν τὴν ἀποστολὴν αὐτοῦ, δεόν νὰ ᾖ ἀνεξάρτητον καὶ ἐλεύθερον πάσης ἐπηρείας, εἴτε ἠθικῆς, εἴτε προσωπικῆς. Οὐδεμία αὐθεντεία, οὐδὲν κῦρος· τὸ χαρακτηροῦν τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους γνῶρισμα εἶνε ἡ κριτικὴ, ἥς οὐδεὶς δύναται ν' ἀρνηθῇ ἢ νὰ διαμφισβητήσῃ τὴν ἐπίδρασιν. Σύννοιδας τὰς ἀξιώσεις τῆς ἐποχῆς, ἥτις προβᾶσα εἰς τὰ ἄκρα, ἀπαισιόδοξος πολλὰκις καὶ ὑποπτος πρὸς πᾶν τὸ παραδεδομένον καὶ μὴ φέρον τὸ χρίσμα τοῦ λόγου καὶ τῆς σκέψεως, ἐπιφωνεῖ καθ' ἑκάστην μετὰ τοῦ Μεφιστοφελοῦς :

« ich bin der Geist
der stets verneint ».¹

οὔτε ἐπιτρέπεται νὰ κλίνη τις τὸ γόνυ πρὸ τῆς παραδόσεως ἐν κοινωνίᾳ, ἥτις παρήγαγε μετὰ τούτων ἄλλων ἀποστατῶν κατὰ τοῦ κύρους τοῦ παρελθόντος ἕνα Ρενάν, ἕνα Στράους. Αἱ αὐταὶ τάσεις τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος, ἡ αὐτὴ ἀρνητικὴ ἐκδήλωσις ἐν πάσῃ τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας σφαίρᾳ, ἡ αὐτὴ ἀποθέωσις τῆς σκέψεως καὶ τῆς ἀμφιβολίας εἶνε καὶ τὰ γνωρίσματα τῆς καθ' ἡμᾶς ἐποχῆς — ἡ εἰρωνεία τοῦ Βολταίρου, ἡ ἀρνήσις τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας, ὑποκαταστήσασα τὴν πίστιν καὶ τὴν ἀφοσίωσιν τῶν παρελθουσῶν γενεῶν τῆς ἱστορίας. Ἐν τῷ αἰῶνι τοῦ Δαρβίνου ἡ ἐπανάστασις εἶνε ἡ καταστρεπτικὴ πνοὴ ἀλλὰ καὶ τὸ δημιουργικὸν στοιχεῖον τοῦ ἀπωτέρου μέλλοντος, πλέον δὲ ἢ ἅπαξ ἡ ἐπιστήμη ἐφωράθη ἐπαναλαμβάνουσα μετὰ τοῦ αὐτοῦ Μεφιστοφελοῦς :

« ich bin ein Theil von jener Kraft,
die stets das Böse will, und stets das Gute schafft ».²

¹ Εἰμὶ τὸ ἀείποτε ἀρνούμενον πνεῦμα.

² Εἰμὶ τμήμα τῆς δυνάμεως ἐκείνης, ἥτις ἀείποτε ἐπιζητεῖ τὸ κακὸν καὶ ἀείποτε τὸ ἀγαθὸν δημιουργεῖ.